

The codicology of Masnavi-yi Ma'navi transcribed by Mulla Sadra Shirazi

Mohammad Sadegh Mirzaabolghasemi¹

Revised: 2 -6- 2023 Accepted: 27 -6- 2023 Published: 20 -3- 2024 pp.49-73

Abstract

Sadr Al-Din Mohammad b. Ibrahim b. Yahya Qawami Shirazi, also known as Mulla Sadra left behind a number of handwritings. These manuscripts represent either his original works or his copies of other authors' works. This article aims to introduce one of these manuscripts which is a 13-leave book and includes a selection of Mowlavi's Masnavi-yi Ma'navi poems. It is kept in Shiraz's Pars Museum and neither the scribe's signature nor the date of composition is available. This manuscript is not included in Mulla Sadra's lists of manuscripts or works. The present study investigated the codicology and the attribution of the script of Mowlavi's Masnavi-yi Ma'navi's selected manuscript to Mulla Sadra Shirazi. Thus, the historical evidence of this manuscript was first discussed and then its script and the visual features were mentioned. The aforementioned manuscript includes selected verses of second to fourth books of Masnavi-yi Ma'navi. This manuscript was written when Mulla Sadra engaged in his studies. The binding date of the current manuscript can be traced back to the late 19th century. Within this time, Mirza Abu-Talib Razavi presented this manuscript to Mutamid al-Dawlah, the sovereign of Fars. During the reign of Farhad Mirza Mutamid al-Dawlah, Mirza Abu Talib Razavi assumed the position of head of the Fars Court of Justice. The additional date of of the beginning note of the manuscript coincides with the reign of Uwais Mirza Ehtesham al-Dawlah, the son of Farhad Mirza, as ruler of Fars. He also held the designation of Mutamid al-Dawlah.

Keywords: Codicology, Masnavi-yi Ma'navi, Mulla Sadra, Mutamid al-Dawlah, Shiraz.

CONFLICT OF INTERESTS

The authors declare that there is no conflict of interest regarding the publication of this paper.

© Authors, Published by Journal of Codicology and manuscript research. This is an open-access paper distributed under the CC BY (license <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

1. Associate Professor Assisted professor. department of art .Faculty of Arts and Architecture. Shiraz university. Shiraz. Iran.

References

- Al-Razavi, Mohammad Baqer (1973). The Pure Lineage (On the Genealogy of the Alavi Sadat Razavi Lineage). Edited by Mohammad Taghi Modarres Razavi. Heydari Printing House.
- Bamdad, Mehdi (1968). Biographies of Iranian Figures in the 12th-14th Islamic Centuries. Vol. 3. Tehran: Zavar.
- Baqeri Khorramdashti, Nahid (1999). Comprehensive Bibliography of Mulla Sadra. In collaboration with Fatemeh Askari. Tehran: Sadra Islamic Wisdom Foundation.
- Barkat, Mohammad (1998). Notes of Mulla Sadra Along with the List of Mulla Sadra's Personal Library. Qom: Bidar.
- Collection in the Handwriting of Mulla Sadra: Facsimile of Manuscript No. 55 of Shah Cheragh Library (2016). With an introduction by Mohammad Barkat. Tehran: Miras Maktoob.
- Forsat Shirazi, Mohammad Nasir (1998). Works of Ajam, Vol. 2. Edited and annotated by Mansour Rostgar Fasa'ei. Tehran: Amir Kabir.
- Hosseini Fasa'ei, Mirza Hasan (2003). Naseri's Farsnameh. 2 vols. Edited by Mansour Rostgar Fasa'ei. Tehran: Amir Kabir.
- Khamenei, Mohammad (2000). Mulla Sadra: Life, Personality, and the School of Sadralmota'allehin. Tehran: Sadra Islamic Wisdom Foundation.
- Mo'tamed al-Dowleh, Farhad Mirza (1988). Zanbil. Assisted by Mohammad Ramezani. Tehran: Padideh.
- Molavi, Jalal al-Din Muhammad ibn Muhammad (2007). Masnavi Ma'navi. Edited by Reynold A. Nicholson. Tehran: Hermes.
- Mo'tamed al-Dowleh, Farhad Mirza. 1987. Travelogue (Hedayat al-Sabil wa Kifayat al-Dalil). Edited by Gholamreza Tabatabai. Tehran: Elmi.
- Mo'yer al-Mamalek, Doost Ali Khan (1956). "Men of the Naseri Era: Farhad Mirza Mo'tamed al-Dowleh." Yaghma, No. 104: pp. 561-565.
- Navab Safa, Esmail (1987). Biography of Farhad Mirza Mo'tamed al-Dowleh. Tehran: Zavar.
- Navab Shirazi, Ali Akbar (1992). Tazkereh Delgosha. Edited and annotated by Mansour Rostgar Fasa'i, Shiraz: Navid Shiraz.
- Rokn-zadeh Adamiyat, Mohammad Hossein (1960). Scholars and Poets of Fars. Vol. 3. Tehran: Eslamiyeh.
- Sadr al-Din Shirazi, Mohammad ibn Ibrahim (1961). Treatise on the Three Principles Along with Selected Masnavi and Quatrains. Edited by Seyyed Hossein Nasr. Tehran: University of Tehran.
- Sadr al-Din Shirazi, Mohammad ibn Ibrahim (2007). Collection of Poems. Edited by Mohammad Khajavi. Tehran: Mowla.
- Sheikh Baha'i, Mohammad ibn Hossein. Al-Arba'in Hadith. Manuscript. Tehran: Malek National Library and Museum. No. 663.
- Siyah, Mohammad Ali (1980). The Era of Fear and Terror (Memoirs of Haj Siyah). Vol. 1. Edited by Saifollah Golkar. Assisted by Hamid Siyah. Tehran: Amir Kabir.

Studies

Original Paper

Report and Review

- Treatises and Selections in the Handwriting of Hakim Mulla Sadra Shirazi (2010). Tehran: National Library and Archives Organization of Iran.

Manuscripts:

- Collection (manuscript copy). Tehran: National Library and Archives of Iran. No. 19164.
- Collection (manuscript copy). Tehran: Library of the Islamic Consultative Assembly. No. 292.
- Collection (manuscript copy). Shiraz: Library of the Shrine of Shah Cheragh (PBUH). No. 55.
- Collection (manuscript copy). Shiraz: Central Library of Shiraz University. No. 958.
- Collection (manuscript copy). Shiraz: National Library and Archives of Iran (Fars Center). No. 613.
- Collection (manuscript copy). Qom: Library of Ayatollah Mar'ashi Najafi. No. 7716.

doi نسخه‌شناسی دستنویس منتخب مثنوی معنوی

به خط ملاصدراى شیرازی

محمدصادق میرزا ابوالقاسمی^۲

از صفحه ۴۹ تا صفحه ۷۳ تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۰۶ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۳/۱۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۰۶ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۱/۰۱

چکیده

از صدرالدین محمد بن ابراهیم قوامی شیرازی (متوفی ۱۰۴۵ ق) معروف به ملاصدرا دست‌نوشته‌های متعددی بر جای مانده است. این دست‌نوشته‌ها یا از تألیفات اوست یا استنساخ‌های او از رسائل دیگران است. موضوع مقاله حاضر معرفی یکی از همین دست‌نوشته‌هاست. این اثر شامل منتخبی از اشعار مثنوی معنوی مولوی است و در ۱۳ برگ نوشته شده است. نسخه مذکور فاقد رقم کاتب یا تاریخ کتابت است و در موزه پارس شیراز نگهداری می‌شود. از این نسخه در فهرس نسخه‌های خطی یا آثار ملاصدرا یاد نشده است.

این مقاله با روش تحقیق تاریخی-توصیفی و تطبیقی و با هدف نسخه‌شناسی و بررسی اصالت انتساب خط نسخه منتخب مثنوی معنوی مولوی به ملاصدراى شیرازی نوشته شده است. بدین منظور، ابتدا به شواهد و سرگذشت تاریخی نسخه پرداخته شده و سپس از خط و برخی ویژگی‌های ظاهری آن سخن رفته است؛ ضمناً، از باب مثال، برخی از عادات نگارشی ملاصدرا در این نسخه با دست‌نوشته‌های دیگر او در قالب دو جدول (مفردات و اتصالات) مقایسه شده است.

این بررسی‌ها نشان می‌دهد که نسخه مذکور شامل گزیده‌ای از ابیات دفاتر دوم تا چهارم مثنوی معنوی است و به احتمال در ایام جوانی و دوران تحصیل ملاصدرا کتابت شده است. تاریخ صحافی نسخه فعلی نیز به اواخر سده سیزدهم یا اوایل چهاردهم هجری قمری باز می‌گردد. این نسخه در این دوره از طرف میرزا ابوطالب رضوی به معتمدالدوله، فرمانفرمای فارس، اهدا شده است. میرزا ابوطالب موسوی در دوره حکومت فرهاد میرزا معتمدالدوله

۲. (نویسنده مسؤل) دانشیار عضو هیات علمی گروه هنر، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه شیراز، شیراز، ایران. ایمیل: abolqasemi.s@gmail.com

به صدارت دیوانخانه عدلیه فارس رسید. با این حال، تاریخ الحاقی یادداشت آغاز نسخه مصادف با حکومت اویس میرزا احتشام‌الدوله، فرزند فرهادمیرزا، بر فارس است. او نیز لقب معتمدالدوله داشت. همچنین با تطبیق جزئیات خط این نسخه با دیگر دست‌نوشته‌های ملاصدرا می‌توان انتساب خط این نسخه بدو را درست دانست. **کلید واژگان:** نسخه‌شناسی، مثنوی معنوی، ملاصدرا، معتمدالدوله، شیراز.

Cite this article: Mirzaabolghasemi, Mohammad Sadegh. (2024) Mirzaabolghasemi. Journal of Codicology and Manuscript Research (JCMR) (In Persian: Pizhūhish/hā-yi nuskhah/shināsī va taṣḥīḥ-i mutūn). vol-5, Issue-1, 49-73. <https://doi.org/10.22034/crtc.2023.175102>

۱. مقدمه

از صدرالدین محمد بن ابراهیم قوام شیرازی (۹۷۹-۱۰۴۵ ق) معروف به ملاصدرا دست‌نوشته‌هایی در دست است. در خلال این دست‌نوشته‌ها، که اغلب پیش‌نویس یا سواد تألیفات اوست، گاه نظرات علمی بدیع و ناگفته‌هایی نمایان می‌شود. تطبیق این یادداشت‌ها با صورت نهایی تألیفات مطرح او نیز ابعادی تازه از سیر تحول اندیشه و منظر فکری ملاصدرا را روشن می‌کند. از همین رو، محققان بدین دست‌نوشته‌ها توجهی دارند و برخی از آنها را شناسانیده و به طبع رسانیده‌اند (مثلاً نک: مجموعه به خط ملاصدرا، ۱۳۹۵؛ رسائل و گزیده‌هایی به خط حکیم ملاصدرای شیرازی، ۱۳۸۹؛ برکت، ۱۳۷۷).

از رسائل ادبی، حکمی و عرفانی که ملاصدرا به دست خود استنساخ کرده نیز نمونه‌هایی در دسترس است. این نسخه‌برداری‌ها اغلب شامل منتخبات است. به‌عبارتی، گزیده‌ها و بریده‌هایی از نوشته‌های دیگران است که به انتخاب ملاصدرا در اوراقی یا دفتری جمع شده است. از این منتخبات می‌توان اطلاعات تاریخی- فرهنگی ارزشمندی به‌دست داد و گاه زوایایی از زندگانی ملاصدرا را استنباط کرد.

موضوع مقاله پیش رو معرفی یکی از این نمونه نسخه‌هاست. این نسخه، که شامل منتخبی از مثنوی معنوی است، از طرف علی‌اصغر حکمت شیرازی (۱۲۷۱-۱۳۵۹)، وزیر فرهنگ و معارف دوره پهلوی اول، به موزه پارس شیراز اهدا شده و در اردیبهشت ۱۳۴۰ در دفتر موزه به ثبت رسیده است.^۳ این اثر در فهرس نسخه‌های خطی یا آثار ملاصدرا نیامده و ناشناخته مانده است (نک: باقری خرم‌دشتی، ۱۳۷۸). اطلاعات مختصر شناسنامه موزه نیز اقتباس ناقصی از یادداشت روی برگ اول نسخه است. این یادداشت، که با مرکب مشککی و قلم نستعلیق در ده سطر نگارش یافته، سرنخ‌هایی برای پیگیری سرگذشت تاریخی نسخه مذکور در دوره قاجار بدست می‌دهد.

در این مقاله - با استناد به همین یادداشت - ابتدا ابعاد تاریخی نسخه بررسی شده است. سپس درباره تاریخ احتمالی تحریر نسخه گمانه‌های مطرح گردیده است. همچنین ابیات و حکایات منتخب مثنوی معنوی، بر اساس تصحیح نیکلسون، بازبینی و اهم نکات آن روشن شده است؛ و در نهایت از خط و دیگر مشخصات ظاهری نسخه سخن رفته است. ضمناً، برخی از عادات نگارشی ملاصدرا در این نسخه نیز با دست‌نوشته‌های دیگر او در قالب دو

۳. شماره ثبت نسخه در دفاتر قدیمی موزه ۱۹۳، ۸۹۷، و در شناسنامه جدید ۴۸۳ است. از همکاری جناب آقای محمدمهدی نجفی، رئیس اداره موزه‌های استان فارس، برای تسهیل دسترسی و مطالعه نسخه مذکور سپاس گزارم.

جدول (مفردات و اتصالات) مقایسه شده است.

۲. سرگذشت تاریخی

در برگ نخست این نسخه یادداشتی با مرکب مشکی و قلم نستعلیق در ده سطر نگارش یافته که متن آن چنین است: «بسمه تعالی. سیزده ورق از منتخبات مثنوی مولوی است به خط شریف فخرالحکماء المحققین و افضل المتقدمین و المتأخرین صدر المتألهین صدرالدین محمد شیرازی الشهیر به ملاصدرا از بابت پیشکشی جناب فضایل و کمالات انتساب حقایق و دقایق اکتساب میرزا ابوطالب موسوی شیرازی، صدر دیوانخانه عدلیه مملکت فارس، داخل کتابخانه حضرت مستطاب اشرف امجد ارفع والا شاهزاده اعظم اکرم افخم والا تبار معتمدالدوله العلیه العالیه، حکمران و فرمانفرمای مملکت فارس - دامت شوکت - شد. شهر صفر المظفر سنه ۱۳۰۷» (تصویر ۱).

در این یادداشت به چند نکته تصریح شده است: اول اینکه نسخه مذکور شامل ۱۳ ورق از اشعار منتخب مثنوی معنوی است؛ دوم اینکه این اشعار به خط و انتخاب ملاصدراست؛ سوم اینکه میرزا ابوطالب موسوی شیرازی، صدر دیوانخانه عدلیه فارس، این اوراق را به شاهزاده معتمدالدوله، فرمانفرمای فارس، تقدیم کرده و از این راه به کتابخانه او رسیده است. ضمناً، عبارت تاریخ ذیل یادداشت - «شهر صفر المظفر سنه ۱۳۰۷ ق» - الحاقی به نظر می‌رسد و با خط متن مطابقت نمی‌کند.

«معتمدالدوله» لقب مشهور فرهادمیرزا، فرزند عباس میرزا ولیعهد و نوه فتحعلی‌شاه قاجار، است. او این لقب را در ۱۲۸۷ ق از ناصرالدین‌شاه گرفت. فرهادمیرزا معتمدالدوله نزدیک پنج سال (۱۲۹۳-۱۲۹۸ ق) فرمانفرمای فارس بود. البته پیش از این و در عنفوان جوانی نیز مدتی کوتاه (حدود ۱۲۵۷-۱۲۵۸ ق) نایب‌الایالگی فارس را برعهده داشت (نک: حسینی فسایی، ۱۳۸۲، ۱: ۷۷۹-۷۸۲، ۸۴۷-۸۶۳؛ بامداد، ۱۳۴۷، ۳: ۸۶-۹۲). درباره او گفته‌اند که در مذهب سخت‌کیش، در جمع مال سخت‌کوش، و در حکومت سخت‌کش بود (نواب صفا، ۱۳۶۶: ۱۵۹). علاوه بر این، خود را فردی مدبر و مقتدر و متشرع نشان می‌داد. به قول حاجی سیاح مردم شیراز از خونریزی و طمع خواهی فرهادمیرزا به ستوه بودند، اما او را به واسطه «قلع دزدان و امنیت راه‌ها و کم‌کردن نفوذ ملاها» در فارس می‌ستودند (سیاح، ۱۳۵۹: ۱۷-۱۸). او در میان اهالی شیراز به «شازده سیبیل‌سیاه» معروف بود.

فرهادمیرزا معتمدالدوله از معدود شاهزادگان ادیب و فاضل قاجاری بود. او در علوم مختلف سررشته داشت و ظاهراً به ابراز آن در میان جمع راغب بود. در منابع تاریخی مصادیقی از این کردار برشمرده شده است. از تألیفات

او مثل زنبیل، منشآت، و هدایة السبیل و کفایة الدلیل نیز می‌توان به دامنه‌ی علایق و نکته‌سنجی‌های علمی او پی برد (نک: معتمدالدوله، ۱۳۶۷. معتمدالدوله، ۱۳۶۶). فرهادمیرزا معتمدالدوله کتابخانه‌ی ذی‌قیمتی نیز داشت که با قدری اغراق به کتابخانه‌ی سلطنتی پهلوی می‌زد (معیرالممالک، ۱۳۳۵: ۵۶۳). امروز کتاب‌های متفرقه‌ی کتابخانه‌ی او از یادداشت‌های تملک یا حاشیه‌هایی شناخته می‌شود که غالباً با عبارت مشهور «فرهاد بن ولیعهد طاب ثراه» و مشابه آن ختم شده است. نسخه‌ی ما البته این نشانه‌ها را ندارد. ممکن است این یادداشت را منشی یا کتابداری ناشناس نوشته باشد. محتوا و کیفیات خط نیز این احتمال را تقویت می‌کند. برای فرهادمیرزا القاب دیگری مثل «نایب‌السلطنه» و «نایب‌الایاله» و «میرپنج» ذکر کرده‌اند (بامداد، ۱۳۴۷، ۳: ۸۶-۹۲). با این حال، معتمدالدوله مهم‌ترین و متعارف‌ترین لقب او بود و غالباً در پشت نام او ذکر می‌شد؛ اما در این یادداشت چنین نیست.

نکته‌ی دیگر تاریخ‌الحاقی این یادداشت است که به پس از حکومت فرهادمیرزا معتمدالدوله در فارس، بلکه دو سال بعد از مرگ او، می‌رسد.^۴ در این سال اویس میرزا احتشام‌الدوله (۱۲۵۵-۱۳۱۰)، فرزند خلف فرهاد میرزا معتمدالدوله، حاکم فارس بود. او مدت کوتاهی پیش از وفات پدرش به حکومت فارس منصوب شد و مدت کوتاهی بعد لقب معتمدالدوله بدو رسید.^۵ اویس میرزا احتشام‌الدوله به اندازه‌ی پدرش به این لقب معروف نیست. با این حال، اگر تاریخ‌الحاقی ملاک قرار گیرد، غرض از معتمدالدوله در این یادداشت می‌تواند او باشد.

میرزا ابوطالب موسوی شیرازی، صدر دیوانخانه‌ی عدلیه‌ی مملکت فارس، را هم چندان نمی‌شناسیم. دست‌کم، از او در منابع مهم تاریخ‌محلی فارس بدین نام و نسب یاد نشده است. بعید است او میرزا ابوطالب نواب (۱۲۳۱-۱۳۰۱ ق)، فرزند ارشد حاجی علی‌اکبر نواب شیرازی (۱۱۸۷-۱۲۶۳ ق) متخلص به بسمل و مؤلف تذکره‌ی دلگشا، باشد (نک: حسینی فسایی، ۱۳۸۲: ۹۳۹/۲-۹۴۰؛ فرصت شیرازی، ۱۳۷۷: ۸۴۴/۲. نواب شیرازی، ۱۳۷۱: ۱۹-۲۴). میرزا ابوطالب نواب با فرهادمیرزا معتمدالدوله روابط حسنه داشت و همو بود که فتحنامه‌ی مشهور قلعه‌ی تبر را نوشت.^۶ صاحب‌فارسنامه‌ی ناصری نام او را در سلسله‌ی علمای شیراز می‌آورد و می‌گوید «در مجلس حکومتی حاضر شده به قدر طاقت خود فریادرسی دادخواهان نمود» (حسینی فسایی، ۱۳۸۲: ۹۴۰/۲، ۱۱۳۶). هرچند این گفته به دعوی یادداشت ابتدای نسخه نزدیک می‌نماید، میرزا ابوطالب نواب هیچ‌گاه در دیوانخانه‌ی عدلیه‌ی فارس مقام و

۴. فرهادمیرزا معتمدالدوله ۲۱ ذی‌قعدة ۱۳۰۵ ق وفات یافت (بامداد، ۱۳۴۷، ۳: ۹۱).

۵. او از ۱۳۰۵ تا ۱۳۰۹ ق حاکم فارس بود (نک: فرصت شیرازی، ۱۳۷۷، ۲: ۹۸۰).

۶. فتحنامه‌ی قلعه‌ی تبر به انشای میرزا ابوطالب نواب ضمن ضمیمه، هدایة السبیل و کفایة الدلیل به چاپ رسید.

منصبی نگرفت. خاندان او نیز نسب «موسوی» ندارند.

میرزا ابوطالب، فرزند حاجی سید میرزا رضوی، نیز از علما و فضلاهی شیراز در همین دوران بود. خاندان رضوی از اوایل سده سیزدهم هجری در شیراز رحل اقامت افکندند. بنا به تصریح صاحب فارسنامه ناصری، میرزا ابوطالب رضوی شیرازی در ۱۲۵۱ ق متولد شد و در ۱۲۹۸ ق به صدارت دیوانخانه عدلیه فارس رسید (حسینی فسایی، ۱۳۸۲: ۹۱۸/۲-۹۱۷؛ الرضوی، ۱۳۵۲: ۴۴۹). این تاریخ با اواخر حکومت فرهادمیرزا معتمدالدوله بر فارس مصادف است. معلوم نیست که میرزا ابوطالب رضوی شیرازی تا چه مدت بر این مسند باقی بود. «رضوی» نسب اجدادی ساداتی است که از نسل علی بن موسی الرضا (ع)، امام هشتم شیعیان، باشند. بالطبع این سادات در زمره سادات موسوی نیز محسوب می‌شوند. به عبارتی سلسله اجدادی آنها به موسی بن جعفر (ع)، امام هفتم شیعیان، نیز می‌رسد. بنابراین، قریب به یقین، میرزا ابوطالب موسوی شیرازی و میرزا ابوطالب رضوی شیرازی یک نفر باشند.

۳. تاریخ تحریر

آثار برجای مانده از ملاصدرا کم نیست، اما مکان و زمان تألیف بسیاری از آنها بر ما نامعلوم است. ملاصدرا کمتر به گذاشتن ترقیمه در تألیفاتش اهتمام داشت. این نکته سرشماری آثار و احوال او را با ابهاماتی مواجه کرده است. می‌توان حدس زد که استنساخ‌های او از رسائل دیگران غالباً به دوران تحصیل او مربوط باشد. تاریخ و رقم روی معدودی از این نسخه‌ها نیز این نکته را تأیید می‌کند؛ مثلاً او اربعون حدیثاً و حدیقه هلالیه شیخ بهایی را به ترتیب در ذی‌حجه ۱۰۰۵ ق و صفر ۱۰۰۶ ق نسخه‌برداری کرده است. نسخه معراج‌نامه ابن سینا نیز مورخ رمضان ۱۰۰۶ ق است. تمامی این رسالات در قزوین کتابت شده است و از همین رو این سال‌ها را اوقات تحصیل ملاصدرا در قزوین می‌دانند (نک: خامنه‌ای، ۱۳۷۹: ۲۶، ۲۳۱-۲۳۴). برخی یادداشت‌های پراکنده او از دیوان شاعران و کتاب‌های ادبی و حکمی در دو نسخه خطی دیگر نیز در فاصله ۱۰۰۴-۱۰۰۷ ق رقم خورده است^۷ با این حساب، نسخه ما - اگر جزو جزوات ایام تحصیل ملاصدرا محسوب شود - قطعاً پیش از ۱۰۲۰ ق تحریر شده است.

با فرضی ضعیف‌تر، اوراق حاضر می‌تواند باقی‌مانده یادداشت‌های مطالعاتی ملاصدرا از مثنوی معنوی برای استفاده در تصانیف احتمالی قلمداد شود. می‌دانیم که او در تألیفات خود از اشعار شعرای بزرگ من جمله مولوی

۷. نک: مجموعه (نسخه خطی). شیراز: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (مرکز فارس)، ش ۶۱۳؛ مجموعه (نسخه خطی)، تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ش ۱۹۱۶۴. اتفاقاً در نسخه اخیر که به سفینه ملاصدرا موسوم است نیز منتخبی از ابیات مثنوی معنوی (صفحات ۱۸-۲۶) به خط ملاصدرا وجود دارد.

مثال آورده است. حتی غالب اشعار منسوب بدو نیز در قالب مثنوی سروده شده است (صدرالدین شیرازی، ۱۳۴۰: ۱۳۱-۱۵۳). صدرالدین شیرازی، ۱۳۸۶. رکن‌زاده آدمیت، ۱۳۳۹، ۳: ۴۳۷-۴۴۴).

۴. متن

این نسخه شامل تلخیص و استنساخ ۶۵ حکایت از دفاتر دوم تا چهارم مثنوی معنوی است. در هر صفحه بین ۲۴ (۳ر) تا ۳۹ (۱۳ر) بیت نوشته شده که جمعاً ۷۷۶ بیت می‌شود. سهم دفتر دوم ۲ حکایت و ۲۷ بیت، دفتر سوم ۴۶ حکایت و ۴۹۰ بیت، و دفتر چهارم ۱۷ حکایت و ۲۵۹ بیت است. استثنائاً یک بیت از دفتر پنجم نیز در لابه‌لای این ابیات ذکر شده است.^۸ نوزده بیت از این مجموع در تصحیح نیکلسون از مثنوی معنوی وجود ندارد.^۹

۸. دیده‌ای باید سبب سوراخ کن تا حجب (سبب) را برکنند از بیخ و بن

۹. این ابیات، به تفکیک هر حکایت، به ترتیب زیر است:

دفتر سوم: جواب آن مثل که منکران گفتند از رسالت خرگوش پیغام پیل از ماه آسمان

چه تراب و آب و چه باد و شرار چه خریف و صیف و چه دی چه بهار

چه وحوش [و] چه طیور و چه جماد چه ملوک و چه گدا، چه کیقباد

جمله اندر حکم و در فرمان اوست همچو گویی در خم چوگان اوست

دفتر سوم: مخصوص بودن یعقوب علیه‌السلام به چشیدن جام حق از روی یوسف و کشیدن بوی حق از بوی یوسف و حرمان برادران

و غیرهم از این هر دو

گلستان باشد بر ابراهیم نار لیک بر نمرود باشد زهرمار

بر سمندر باشد آبش خان و مان لیک باشد بر دگر مرغان زیان

نزد عاشق درد و غم حلوا بود لیک حلوا بر کسان بلوا بود

آن خیالی از اثر یاغی شده وین خیالی عالمی بر هم زده

هین بیا جانا که پایت بسته نیست گویدش نی نی نیایم تو مایست

دفتر سوم: حکایت امیر و غلامش که نماز باره بود و انس عظیم داشت در نماز و مناجات با حق

گر تو خواهی حزی و دل‌زندگی بندگی کن بندگی کن بندگی

از خودی بگذر که تا یابی خدا فانی حق شو که تا یابی بقا

گر تو را باید وصال راستین محو شو والله اعلم بالیقین (بالصواب؟)

دفتر سوم: قصه فریاد رسیدن رسول علیه‌السلام کاروان عرب را که از تشنگی و بی‌آبی در مانده بودند و دل بر مرگ نهاده شتران و

خلق زبان برون انداخته

تو اگر چه در سبب پیچیده‌ای زآنکه معذوری همین را دیده‌ای

لیک حق آن... رحمت کند رحمتش بر است بر رحمت کند (؟)

دفتر سوم: وجه عبرت گرفتن از این حکایت و یقین دانستن که إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا

گفت هر چه آن فوت شد غمگین مشو زآنکه گر شد کهنه آید باز نو

دفتر سوم: تشبیه دنیا که به ظاهر فراخ است و به معنی تنگ و تشبیه خواب که خلاص است از این تنگی

اوراق این دفتر ساختار کتابت مشخصی ندارد. کاتب ابیات و حکایات را از پی هم آورده و آنها را تفکیک نکرده است. البته برخی حکایات با عبارات «منه» و «و منه» آغاز می‌شود. گاه نیز عنوان حکایت ذکر می‌گردد. علاوه بر این، در مواردی معدود بر ابیات حاشیه‌ای نگاشته شده است؛ مثلاً در کنار بیت «مغز هر میوه به است از پوستش / پوست دان تن را و مغز آن دوستش» عبارت «فی جسم الاعمال» آمده است. این بیت تک بیت منتخب حکایت «آن زنی که فرزندش نمی‌زیست...» از دفتر سوم مثنوی معنوی است.

ضبط کاتب از نسخه مصحح مثنوی معنوی نیز اختلافی جزئی دارد. جابه‌جایی توالی بیت‌ها، جابه‌جایی ترتیب مصرع‌ها و ادغام مصراع دوبیت در یک بیت^{۱۰} از دیگر ویژگی‌های ضبط کاتب به‌شمار می‌رود.

آنچه ببند در جبینت اهل دل کی ببینی در خود ای از خود خجل

دفتر سوم: با خویش آمدن عاشق بیهوش و روی آوردن به ثنا و شکر معشوق

خامسا در هجرت ای صدر جهان از حواس خمسه بودم در زیان

سادساً از شش جهت بی روی تو گوییا بارید بر من غم دو تو

دفتر چهارم: معالجه کردن برادر دباغ دباغ را به خفیه به بوی سرگین

خامی دهر گر نخواهی بخت تو گر هزاران سال جوشی ای عنو(؟)

دفتر چهارم: حکایت آن مرد تشنه که از سر جوزهین جوزه می‌ریخت در جوی آب که در گو بود و به آب نمی‌رسید تا به افتادن جوزه بانگ

آب بشنود و او را چو سماع خوش بانگ آب اندر طرب می‌آورد

در قبول توست عز و مقبلی زآنکه شاه جان و سلطان دلی

۱۰. مثلاً از ترکیب مصرع اول بیت چهل‌ودوم و مصرع دوم بیت چهل‌وسوم حکایت « جواب گفتن مهمان ایشان را و مثل آوردن بدفع کردن

حارس کشت به بانگ دف...» از دفتر سوم مثنوی معنوی این بیت ساخته شده است:

آنچه گل را گفت حق خندانش کرد و آنچه از وی نرگس و نسرين بخورد

مطالعات

مقالات علمی

اخبار و گزارشها

جدول شماره ۱. فهرست حکایات و تعداد ابیات منتخب

تعداد ابیات منتخب	تعداد ابیات	عنوان	
		دفتر دوم	
۶	۹	گفتن شیخی ابایزید را که کعبه منم گرد من طوافی می‌کن	۱
۲۱	۲۵	حکایت	۲
		دفتر سوم	
۶	۴۱	آمدن پیغامبران از حق به نصیحت اهل سبا	۳
۱۶	۲۳	معجزه خواستن قوم از پیغامبران	۴
۵	۵	متهم داشتن قوم انبیا را	۵
۲۳+۳	۳۵	جواب آن مثل که منکران گفتند از رسالت خرگوش پیغام پیل از ماه آسمان	۶
۸	۱۶	بیان آنکه حق تعالی صورت ملوک را سبب مسخر کردن جباران که مسخر حق نباشند	۷
۱۳	۱۶	قصه عشق صوفی بر سفره تهی	۸
۲۱+۵	۲۵	مخصوص بودن یعقوب علیه‌السلام به چشیدن جام حق از روی یوسف ...	۹
۴+۳	۲۲	حکایت امیر و غلامش که نماز باره بود و انس عظیم داشت در نماز و مناجات با حق	۱۰
۱۰	۱۶	نومید شدن انبیا از قبول و پذیرایی منکران قوله حتی إذا استیأس الرُّسُل	۱۱
۲۲+۳	۳۳	قصه فریاد رسیدن رسول علیه‌السلام کاروان عرب را که از تشنگی و بی‌آبی درمانده بودند	۱۲
۵	۱۴	مشک آن غلام از غیب پر آب کردن به معجزه و آن غلام سیاه را سپیدرو کردن به اذن الله تعالی	۱۳
۱۳	۱۶	بیان آنکه حق تعالی هر چه داد و آفرید از سماوات و ارضین و اعیان و اعراض همه به	۱۴

مطالعات

مقالات علمی

اخبار و گزارشها

		استدعای حاجت آفرید ...	
۳	۱۷	ربودن عقاب موزه مصطفی علیه‌السلام و بردن بر هوا و نگون کردن و از موزه مار سیاه فرو افتادن	۱۵
۴+۱	۱۱	وجه عبرت گرفتن از این حکایت و یقین دانستن که إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا	۱۶
۱۰	۱۷	وحی آمدن از حق تعالی به موسی که پیام‌آموزش چیزی که استدعا می‌کند یا بعضی از آن	۱۷
۳	۱۸	جواب خروس سگ را	۱۸
۱۲	۱۴	خجل گشتن خروس پیش سگ به سبب دروغ شدن در آن سه وعده	۱۹
۱۷	۲۴	خبر کردن خروس از مرگ خواجه	۲۰
۳	۹	اجابت کردن حق تعالی دعای موسی را علیه‌السلام	۲۱
۱	۲۰	حکایت آن زنی که فرزندش نمی‌زیست بنالید جواب آمد که آن عوض ریاضت توست ...	۲۲
۱۷	۶۵	جواب حمزه مر خلق را	۲۳
۸	۲۳	حیله دفع مغبون شدن در بیع و شرا	۲۴
۵	۱۰	حکمت ویران شدن تن به مرگ	۲۵
۱۵+۱	۲۱	تشبیه دنیا که به ظاهر فراخ است و به معنی تنگ و تشبیه خواب که خلاص است از این تنگی	۲۶
۷	۶۸	پیدا شدن روح القدس به صورت آدمی بر مریم به وقت برهنگی ...	۲۷
۷	۲۱	گفتن روح القدس مریم را که من رسول حَقِّم به تو، آشفته مشو ...	۲۸
۴	۴	پرسیدن معشوقی از عاشق غریب خود که از شهرها کدام شهر را خوش‌تر یافتی ...	۲۹
۱۳	۱۸	منع کردن دوستان او را از رجوع کردن به بخارا و تهدید کردن و لایبالی گفتن او	۳۰
۱۱	۳۰	لایبالی گفتن عاشق ناصح و عادل را از سر عشق	۳۱
۵	۱۲	رو نهادن آن بنده عاشق سوی بخارا	۳۲

۴	۷	مهمان آمدن در آن مسجد	۳۳
۷	۱۴	جواب گفتن عاشق عادلان را	۳۴
۱۵	۳۳	عشق جالینوس بر این حیات دنیا بود که هنر او همین جا به کار می‌آید ...	۳۵
۱۱	۴۳	گفتن شیطان قریش را که به جنگ احمد آیبید که من یاری‌ها کنم ...	۳۶
۲۱	۷۱	جواب گفتن مهمان ایشان را و مثل آوردن بدفع کردن حارس ...	۳۷
۷	۴۴	ملاقات آن عاشق با صدر جهان	۳۸
۱۴	۱۴	جذب هر عنصری جنس خود را که در ترکیب آدمی محتبس شده است به غیر جنس	۳۹
۱۹	۲۷	منجذب شدن جان نیز به عالم ارواح و تقاضای او و میل او به مقر خود ...	۴۰
۹	۱۱	فَسَخَّ عَزَائِمِ وَ تَقَضَّهَا جَهت با خبر کردن آدمی را از آنکه مالک و قاهر اوست ...	۴۱
۷	۱۳	نظرکردن پیغامبر علیه‌السلام به اسیران و تبسم کردن و گفتن که ...	۴۲
۹	۱۷	تفسیر این آیت که ان تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ الْآیَه ...	۴۳
۲	۹	سر آنکه بی‌مراد بازگشتن رسول علیه‌السلام از خدیبیه حق تعالی لقب آن فتح کرد ...	۴۴
۸	۱۶	تفسیر این خبر که مصطفی علیه‌السلام فرمود لا تُفْضَلُونِي عَلَي يُونُسَ بْنِ مَتَّى	۴۵
۲۴	۳۳	آگاه شدن پیغامبر علیه‌السلام از طعن ایشان بر شماتت او	۴۶
۱	۲۳	جذب معشوق عاشق را مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُهُ الْعَاشِقُ ...	۴۷
۲۴+۲	۵۵	با خویش آمدن عاشق بیهوش و روی آوردن به ثنا و شکر معشوق	۴۸
دفتر چهارم			
۷	۱۹	مثال دنیا چون گلخن و تقوی چون حمام	۴۹
۹+۱	۱۷	معالجه کردن برادر دباغ دباغ را به خفیه به بوی سرگین	۵۰
۴	۱۴	عذر خواستن آن عاشق از گناه خویش به تلبیس و روی‌پوش و فهم کردن معشوق آن را نیز	۵۱

۱۱	۳۳	رد کردن معشوقه عذر عاشق را و تلبیس او را در روی او مالیدن	۵۲
۳۷	۶۱	شرح إنما المؤمنون إخوانة والعلماء كنفس واحدة...	۵۳
۱۱	۲۰	بقیه قصه بنای مسجد اقصی	۵۴
۲	۲۵	تفسیر این حدیث که مَثَلُ أُمَّتِي كَمَثَلِ سَفِينَةِ نُوحٍ مَنْ تَمَسَّكَ بِهَا نَجَا وَمَنْ تَخَلَّفَ عَنْهَا غَرِقَ	۵۵
۱۶	۳۵	قصه هدیه فرستادن بلقیس از شهر سبا سوی سلیمان علیه السلام	۵۶
۱۰	۱۶	کرامات و نور شیخ عبدالله مغربی قدس الله سره	۵۷
۲۴+۱	۳۶	حکایت آن مرد تشنه که از سر جوزین جوز می‌ریخت در جوی آب ...	۵۸
۲۰	۳۱	تهدید فرستادن سلیمان علیه السلام پیش بلقیس که اصرار میندیش بر شرک و تأخیر مکن	۵۹
۸	۱۷	پیدا کردن سلیمان علیه السلام که مرا خالصاً لأمر الله جهدت در ایمان تو ...	۶۰
۶	۱۶	باقی قصه ابراهیم ادهم قدس الله سره	۶۱
۱۲	۱۴	بقیه قصه اهل سبا و نصیحت و ارشاد سلیمان علیه السلام آل بلقیس را ...	۶۲
۳۲	۴۴	آزاد شدن بلقیس از ملک و مست شدن او از شوق ایمان ...	۶۳
۳۴	۶۸	مثل قانع شدن آدمی به دنیا و حرص او در طلب دنیا و غفلت او از دولت روحانیان ...	۶۴
۱۴	۴۳	بقیه قصه عمارت کردن سلیمان علیه السلام مسجد اقصی را به تعلیم و وحی خدا ...	۶۵

۵. خط

متن منتخب مثنوی معنوی با قلم نی و مرکب سیاه و به سیاق نستعلیق تحریری کتابت شده است. کاتب با یک دانگ قلم، اما به دشواری و فشرده‌گی نوشته است. قلم او قوت و ضعف دارد و گاه‌گاه مرکب در گردش قلم رنگ باخته است. این اوراق بر سطر و مسطر معینی نیز کتابت نشده است. ابیات در حالات دو، سه، یا چهار ستونی و بر حسب اقتضا از بالا به پایین صفحه یا بالعکس نوشته شده است. این ستون‌ها گاه از عرض کاغذ می‌گذرند و به اصطلاح امتداد افقی دارند. نوشتن چلیپایی ابیات نیز در این نسخه با حالات و جهات مختلف دیده می‌شود؛ و اینکه در هر

صفحه ترکیبی از دو یا چند حالت یا جهت نوشتار وجود دارد.

کتابت نسخه امتیازی ندارد، مگر اینکه خط ملاصدرا باشد. ترقیمه‌ای که این دعوی را تأیید کند در سراسر نسخه دیده نمی‌شود. همان‌طور که پیش از این نیز گفته شد، تنها در یادداشت ابتدای نسخه (۱ر) به این موضوع اشاره شده است. این انتساب به اواخر سده سیزدهم یا اوایل سده چهاردهم هجری قمری می‌رسد. با تطبیق جزئیات خط نسخه حاضر با نمونه‌های دیگری که از کتابت ملاصدرا در دست است^{۱۱} می‌توان این انتساب را تأیید کرد. منفصل نویسی (مانند به‌بین)، اتصال حروف نامتصل (مانند الفولام یا الفودال)، کاربرد دو یا سه مدّ متوالی (در کلماتی مثل نشسته)، حالت خاص نگارش دوایر حروف (مانند نون و سین آخر)، و مایل نویسی (مانند دُم میم) از جمله ویژگی‌های عمومی دست خط ملاصدراست که در نگارش منتخب مثنوی معنوی نیز به دفعات به کار رفته است (نک: جدول‌های ۲-۳). ترکیب چند حالت یا جهت نوشتار در صفحه، که پیش‌تر بدان اشاره شد، نیز در سایر استنساخ‌های ملاصدرا دیده می‌شود (تصویرهای ۲-۴).

۱۱. مشخصات برخی از این نسخه‌ها چنین است:

- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم. رساله فی الحدوث العالم (نسخه خطی). تهران: کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. ش ۲۶۰۲.
 شیخ بهایی، محمد بن حسین. الأربعون حدیثا (نسخه خطی). تهران: کتابخانه ملک. ش ۶۶۳.
 مجموعه (نسخه خطی). تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. ش ۱۹۱۶۴.
 مجموعه (نسخه خطی). تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. ش ۲۹۲.
 مجموعه (نسخه خطی). شیراز: کتابخانه آستان شاهچراغ (ع). ش ۵۵.
 مجموعه (نسخه خطی). شیراز: کتابخانه مرکزی دانشگاه شیراز. ش ۹۵۸.
 مجموعه (نسخه خطی). شیراز: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (مرکز فارس). ش ۶۱۳.
 مجموعه (نسخه خطی). قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی. ش ۷۷۱۶.

جدول شماره ۲. مقایسه مفردات در دست‌نوشته‌های ملاصدرا. الف: نسخه شماره ۴۸۳ موزه پارس؛ ب: نسخه شماره ۱۹۱۶۴ سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران؛ ج: نسخه شماره ۶۱۳ سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (مرکز فارس).

ردیف	مفردات	نسخه الف	نسخه ب	نسخه ج
۱	عمودی			
۲	مدور			
۳	کشیده			

جدول شماره ۳. مقایسه اتصالات در دست‌نوشته‌های ملاصدرا. الف: نسخه شماره ۴۸۳ موزه پارس؛ ب: نسخه شماره ۱۹۱۶۴ سازمان اسناد و کتابخانه

ملی ایران؛ ج: نسخه شماره ۶۱۳ سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (مرکز فارس).

ردیف	اتصالات	نسخه الف	نسخه ب	نسخه ج
۱	تعلیقی			
۲	تخفیفی			
۳	مدی توالی			

۶. ویژگی‌های ظاهری

صورت حاضر نسخه اعم از وصالی و جدول و تجلید یادگار دوره قاجار است. ممکن است میرزا ابوطالب موسوی شیرازی، پیش از پیشکشی این اوراق، سفارش تجلید و تذهیب و صحافی آن را داده باشد. با این حال، تصریح به «سیزده ورق» در یادداشت عرض دید نسخه - که از قضا روی برگ اصلی، و نه الحاقی، نوشته شده است - نشان می‌دهد که تا وقت نوشتن این یادداشت هنوز این کتاب اوراق بوده است. با این حساب، تاریخ تجلید و صحافی و وصالی این اوراق به تاریخ حکمرانی فرهادمیرزا (۱۲۹۳-۱۲۹۸ق) یا فرزندش اویس میرزا احتشام‌الدوله (حدود ۱۳۰۷ق) در فارس تحدید می‌شود.

ابعاد: قطع فعلی نسخه از محاسبه ابعاد روی جلد $۲۳/۸ \times ۱۴/۹$ سانتی‌متر، و اندازه هر ورق کاغذ آن $۲۳/۴ \times ۱۴/۵$ سانتی‌متر است.

جلد: جلد چرمین و سرخ‌رنگ این نسخه با تزئیناتی مختصر آراسته شده است. این تزئینات از طلاست و شامل بند زنجیری دورتادور لبه جلد، جدول دوخطی مستطیل شکل میان جلد، جدول شبه بازوبندی و بند ساده چلیپایی با تزئین گل و برگ‌های ختایی می‌شود. این طرح در پشت و روی جلد تقریباً یکسان است. سطح درونی جلد نیز با کاغذ طرح‌دار چاپی مخصوصی پوشیده شده است. می‌دانیم که این کاغذها وارداتی هستند و معمولاً به جای کاغذهای دست‌ساز افشان و ابری در تولید مرقعات خط و نقاشی، و صحافی کتب خطی در دوره قاجار مورد استفاده قرار می‌گرفتند.

جدول: اوراقی که متن منتخب مثنوی برآن نوشته شده، نخودی رنگ است. چارچوب نوشتار هر صفحه با جدولی به ابعاد تقریبی ۲۱×۱۲ سانتی‌متر احاطه شده است. با در نظر داشتن این جدول، پهنای تقریبی حاشیه سفید بالا، پایین، لبه و عطف به ترتیب $۱/۷$ ، ۱ ، $۱/۷$ ، و $۹/۹$ سانتی‌متر محاسبه می‌شود. این حاشیه و جدول مربوط به تنظیمات جدید نسخه است. به عبارت دیگر، در هنگام صحافی حاشیه‌های سفید طرفین تمامی اوراق بریده و در چارچوب کاغذی روشن‌تر از کاغذ اصلی وصالی شده و سپس محل اتصال متن و حاشیه جدول کشی شده است. کاغذ وصالی با اوراق سفید افزوده در ابتدا و انتهای نسخه از یک جنس است.

ترتیب صفحات: این نسخه جمعاً ۱۶ برگ دارد: سیزده برگ اصلی شامل متن ابیات منتخب مثنوی؛ و سه برگ سفید الحاقی در ابتدا و انتهای نسخه. منهای اوراق سفید الحاقی، متن مثنوی از پشت برگ اول آغاز می‌شود و پشت برگ سیزدهم پایان می‌یابد. بررسی اجمالی ترتیب ابیات، همراه با شواهد ظاهری و نسخه‌شناسی در این

نسخه نشان می‌دهد که تعداد اوراق منتخب مثنوی معنوی از اصل بیش از ۱۳ برگ بوده است. طبیعتاً تعیین دقیق تعداد اوراق مفقوده مقدور نیست. به فرضی که کاتب منتخبی از همه دفاتر مثنوی معنوی اختیار کرده باشد، می‌توان تخمین زد که نصف بیشتر این اوراق، در زمان تملک میرزا ابوطالب موسوی شیرازی، از میان رفته بود یا در دسترس او قرار نداشت.

اوراق باقی‌مانده حالت جزوبندی ندارد. مرتب نیز نیست. اگر تقدم دفاتر و ترتیب ابیات مثنوی ملاک باشد، این اوراق در صحافی هم پس‌وپیش و هم پشت‌ورو شده است. برای نمونه بخش اول ابیات حکایت «شرح انما المؤمنون اخوة والعلماء کنفسی واحدة» خاصه اتحاد داوود و سلیمان و سایر انبیا علیهم‌السلام» در پشت برگ هفتم و ادامه آن در روی برگ ششم دیده می‌شود. عدم اهتمام یا التزام به مرتب‌کردن اوراق جزوات پراکنده در صحافی مجدد اتفاقی معمول است. با این حساب، ترتیب اوراق فعلی در صحافی اخیر این نسخه می‌توانست بدین صورت لحاظ شود: ۱ر، ۱پ، ۱۲ر، ۱۲پ، ۱۳ر، ۱۳پ، ۱۱ر، ۱۱پ، ۲ر، ۲پ، ۳ر، ۳پ، ۱۰ر، ۱۰پ، ۵ر، ۵پ، ۴ر، ۴پ، ۷ر، ۷پ، ۶ر، ۶پ، ۹ر، ۹پ، ۸ر، ۸پ.

این صورت به ظاهر مرتب اوراق نیز به ترتیب و توالی دقیق ابیات منتخب نخواهد انجامید. دست‌کم، در کتابت برگ‌های سوم، دوازدهم و سیزدهم این نسخه، هرکدام به نوعی، ترتیب ابیات یا توالی حکایات رعایت نشده است، به طوری که نمی‌توان این برگ‌ها را با فرض تقدم ابیات مثنوی در یک چارچوب معین صحافی کرد.^{۱۲} این مسئله از ضبط کاتب ناشی می‌شود.

۱۲. مثلاً ادامه ابیات روی برگ سیزدهم نه در پشت همین برگ که روی برگ یازدهم نوشته شده است. ابیات پشت برگ سیزدهم از حکایت «گفتن شیطان قریش را که به جنگ احمد آید که من یاری‌ها کنم و قبیلۀ خود را به یاری خوانم و وقت ملاقات صفین گریختن» باید بعد از پشت برگ دهم قرار گیرد. از این گذشته، دو بیت آخر این حکایت بر پشت برگ دوازدهم نوشته شده است. این درحالی است که برگ دوازدهم بعد از برگ اول مرتب می‌شود.

۷. نتیجه

طبق شواهد تاریخی و برخی مشخصات ظاهری، نسخه‌ی منتخب مثنوی معنوی موزه‌ی پارس شیراز به خط ملاصدرای شیرازی است. این منتخب - که احتمالاً در ایام جوانی و دوران تحصیل ملاصدرا استنساخ شده - شامل ۷۷۶ بیت از ۶۵ حکایت برگزیده‌ی مثنوی معنوی است. بر اساس فهرست ابیات و حکایات موجود (دفاتر دوم تا چهارم) می‌توان حدس زد که دست‌کم نیمی از اوراق این نسخه پیش از صحافی فعلی مفقود شده است. نامرتبی اوراق نیز حاصل صحافی فعلی نسخه است. تاریخ این صحافی به دوره‌ی قاجار باز می‌گردد و احتمالاً به مناسبت اهداء نسخه به فرمانفرمای فارس (مذکور در یادداشت ابتدای نسخه) تدارک دیده شده است. بعید است این اوراق تا پیش از این تاریخ جدول و جلد شده باشد.

نام میرزا ابوطالب موسوی شیرازی در یادداشت ابتدای این نسخه نیز یادآور میرزا ابوطالب رضوی، فرزند حاجی سید میرزا رضوی، است. او در ۱۲۹۸ ق صدر دیوانخانه‌ی عدلیه‌ی فارس شد. ممکن است این نسخه در همین حدود تاریخی به فرهادمیرزا معتمدالدوله فرمانفرمای فارس اهدا شده باشد. با این حال، تاریخ الحاقی ذیل یادداشت مصادف با حکومت اویس‌میرزا احتشام‌الدوله، فرزند فرهادمیرزا، بر فارس است. او نیز لقب معتمدالدوله داشت. همچنین با تطبیق جزئیات خط این نسخه با دیگر دست‌نوشته‌های ملاصدرا می‌توان انتساب خط این نسخه بدورا درست دانست.

عدم تعارض منافع

نویسندگانی که نام‌هایشان ذکر شده است تأیید می‌کنند که هیچ وابستگی یا مشارکتی با هیچ سازمان یا نهادی که منافع مالی (مانند حق‌الزحمه؛ کمک‌های آموزشی؛ شرکت در سخنرانی‌ها؛ عضویت، استخدام، مشاوره، مالکیت سهام یا سایر منافع مالی؛ و شهادت کارشناسی یا ترتیبات مجوز اختراعات) یا منافع غیرمالی (مانند روابط شخصی یا حرفه‌ای، وابستگی‌ها، دانش یا باورها) در موضوع یا مواد مورد بحث در این دست‌نوشته ندارند.

فهرست منابع

منابع چاپی

- باقری خرم‌دشتی، ناهید (۱۳۷۸). کتابشناسی جامع ملاصدرا. با همکاری فاطمه عسکری. تهران: بنیاد حکمت اسلامی صدرا.
- بامداد، مهدی (۱۳۴۷). شرح حال رجال ایران در قرن ۱۲-۱۴ هجری. ج ۳. تهران: زوار برکت، محمد (۱۳۷۷). یادداشت‌های ملاصدرا همراه با فهرست کتابخانه شخصی ملاصدرا. قم: بیدار.
- حسینی فسایی، میرزا حسن (۱۳۸۲). فارسنامه ناصری. ج ۲. تصحیح منصور رستگار فسایی. تهران: امیرکبیر.
- خامنه‌ای، محمد (۱۳۷۹). ملاصدرا: زندگی، شخصیت و مکتب صدرالمتألهین. تهران: بنیاد حکمت اسلامی صدرا.
- الرضوی، محمدباقر (۱۳۵۲). شجره طیبه (در انساب سلسله سادات علویه رضویه). به سعی محمدتقی مدرس رضوی. چاپخانه حیدری.
- رکن‌زاده آدمیت، محمدحسین (۱۳۳۹). دانشمندان و سخن‌سرایان فارس. ج ۳. تهران: اسلامیه.
- رسائل و گزیده‌هایی به خط حکیم ملاصدرا شیرازی (۱۳۸۹). تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- سیاح، محمدعلی (۱۳۵۹). دوره خوف و وحشت (خاطرات حاج سیاح). ج ۱. تصحیح سیف‌الله گل‌کار. به کوشش حمید سیاح. تهران: امیرکبیر.
- شیخ بهایی، محمد بن حسین. الأربعون حدیثا. نسخه خطی. تهران: کتابخانه و موزه ملی ملک. ش ۶۶۳.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۳۴۰). رساله سه اصل به انضمام منتخب مثنوی و رباعیات. تصحیح سید حسین نصر. تهران: دانشگاه تهران.

صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۳۸۶). مجموعه اشعار. تصحیح محمد خواجه‌جوی. تهران: مولی.
فرصت شیرازی، محمدنصیر (۱۳۷۷). آثار عجم، ج ۲. تصحیح و تحشیه منصور رستگار فسایی. تهران: امیرکبیر.
مجموعه به خط ملاصدرا: نسخه‌برگردان دست‌نوشته شماره ۵۵ کتابخانه شاهچراغ (۱۳۹۵). با مقدمه محمد برکت. تهران: میراث مکتوب.

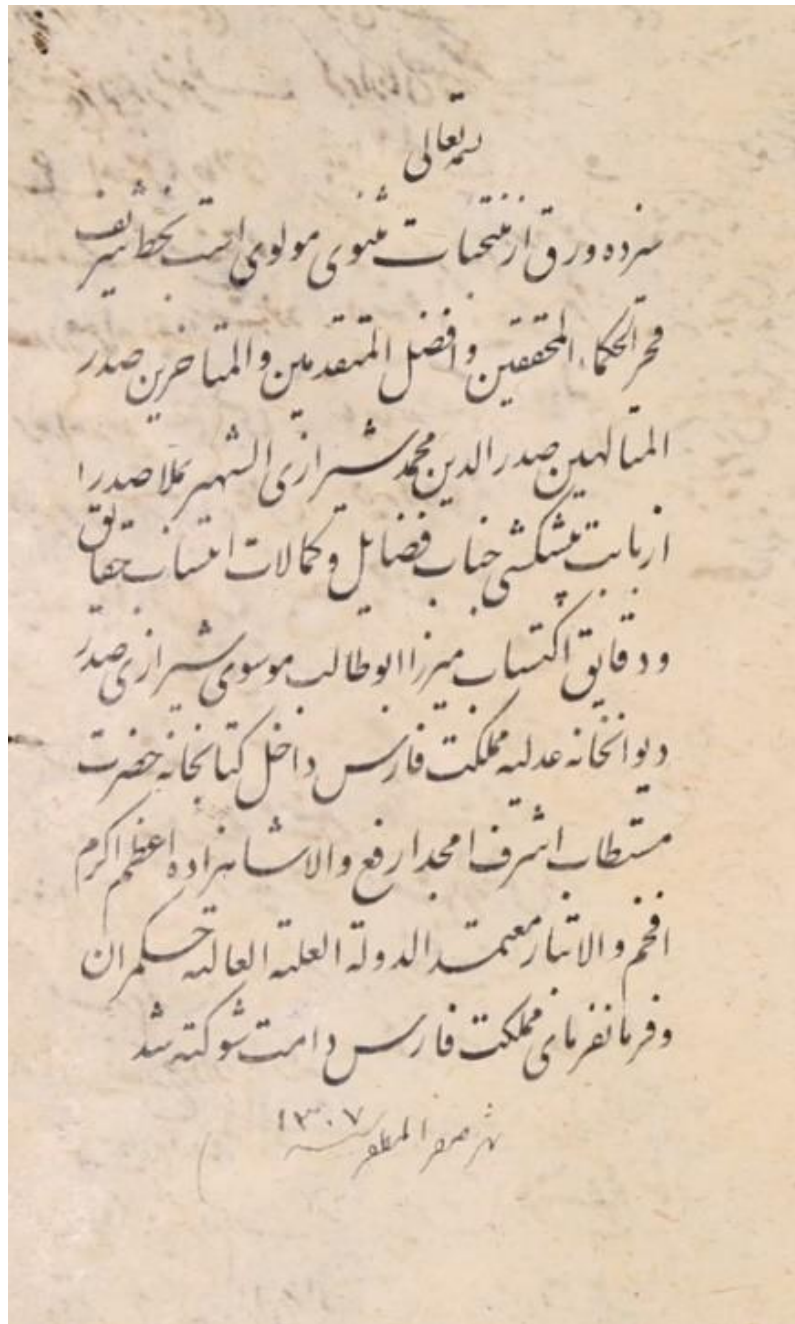
معمدالدوله، فرهادمیرزا (۱۳۶۷). زنبیل. به کوشش محمد رضانی. تهران: پدیده.
معمدالدوله، فرهادمیرزا. ۱۳۶۶. سفرنامه (هدایة السبیل و کفایة الدلیل). تصحیح غلامرضا طباطبائی. تهران: علمی.

معیرالممالک، دوستعلی خان (۱۳۳۵). «رجال عصر ناصری: فرهادمیرزا معمداالدوله». یغما، ش ۱۰۴: صص ۵۶۱-۵۶۵.

مولوی، جلال‌الدین محمد بن محمد (۱۳۸۶). مثنوی معنوی. تصحیح رینولد ا. نیکلسون. تهران: هرمس.
نواب صفا، اسماعیل (۱۳۶۶). شرح حال فرهادمیرزا معمداالدوله. تهران: زوار.
نواب شیرازی، علی‌اکبر (۱۳۷۱). تذکره دلگشا. تصحیح و تحشیه منصور رستگار فسایی، شیراز: نوید شیراز.

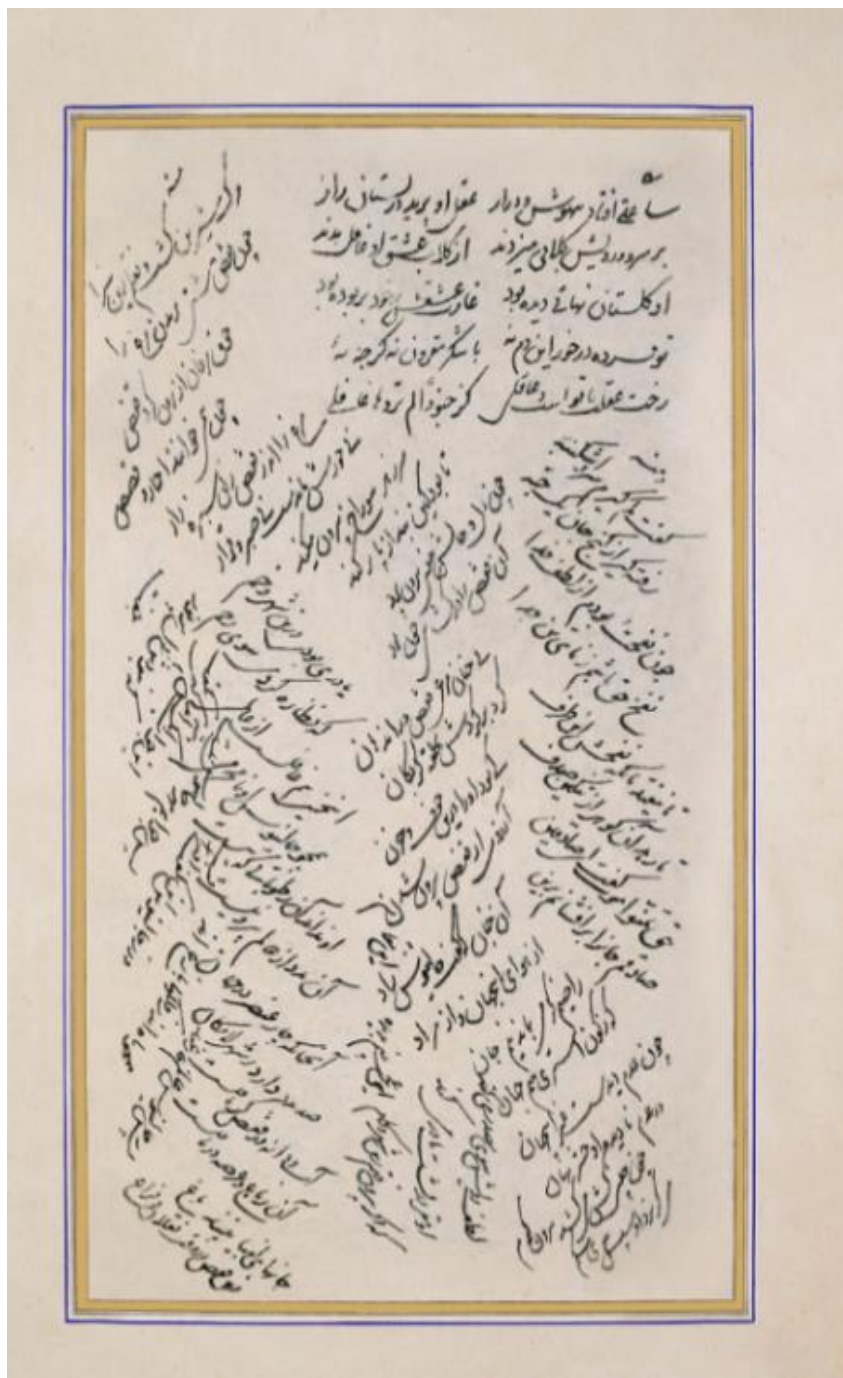
منابع خطی

مجموعه (نسخه خطی). تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران. ش ۱۹۱۶۴.
مجموعه (نسخه خطی). تهران: کتابخانه مجلس شورای اسلامی. ش ۲۹۲.
مجموعه (نسخه خطی). شیراز: کتابخانه آستان شاهچراغ (ع). ش ۵۵.
مجموعه (نسخه خطی). شیراز: کتابخانه مرکزی دانشگاه شیراز. ش ۹۵۸.
مجموعه (نسخه خطی). شیراز: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (مرکز فارس). ش ۶۱۳.
مجموعه (نسخه خطی). قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی نجفی. ش ۷۷۱۶.

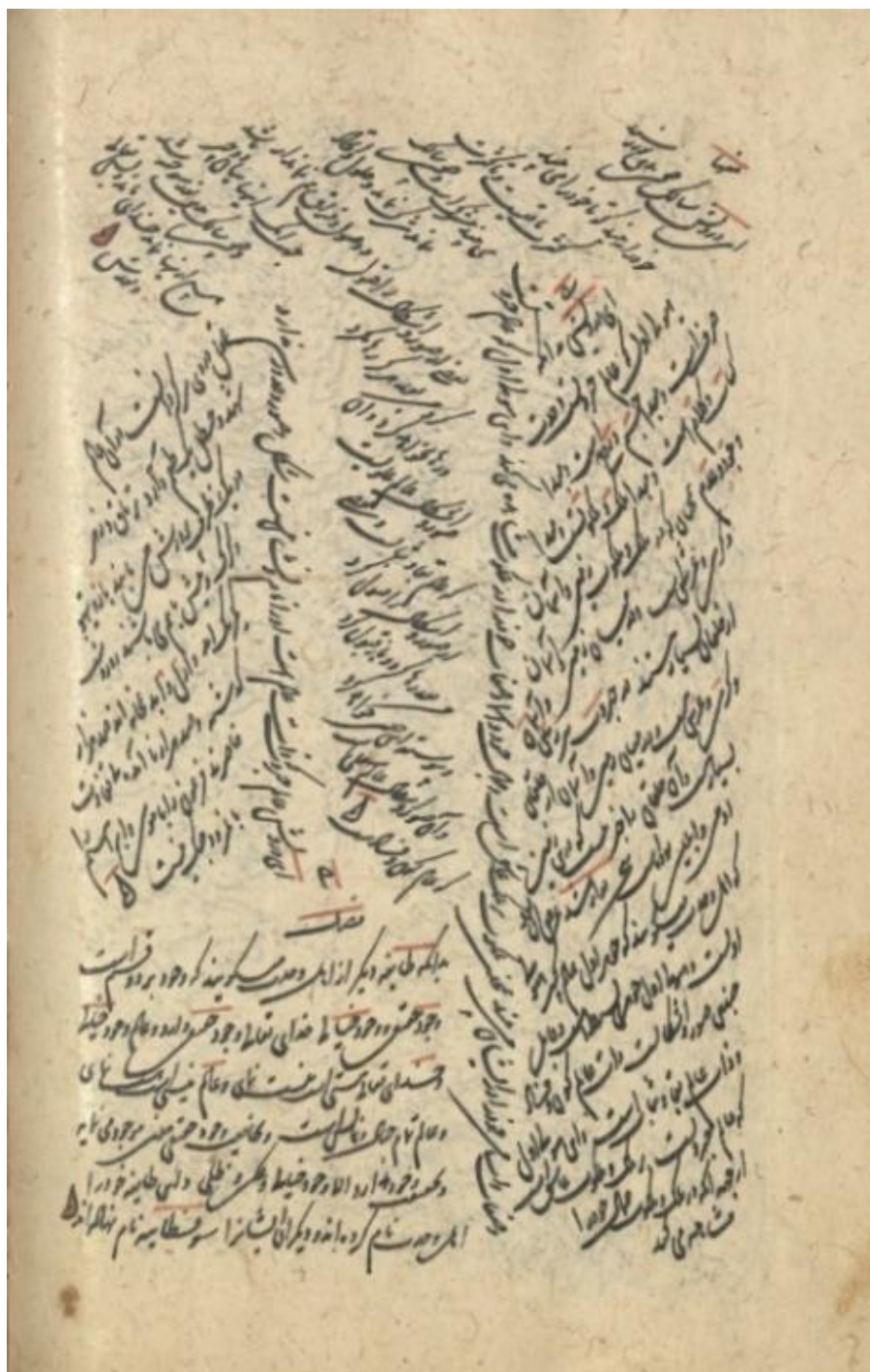
تصویر ۱. یادداشت روی نسخه منتخب مثنوی معنوی به خط

ملاصدرا.

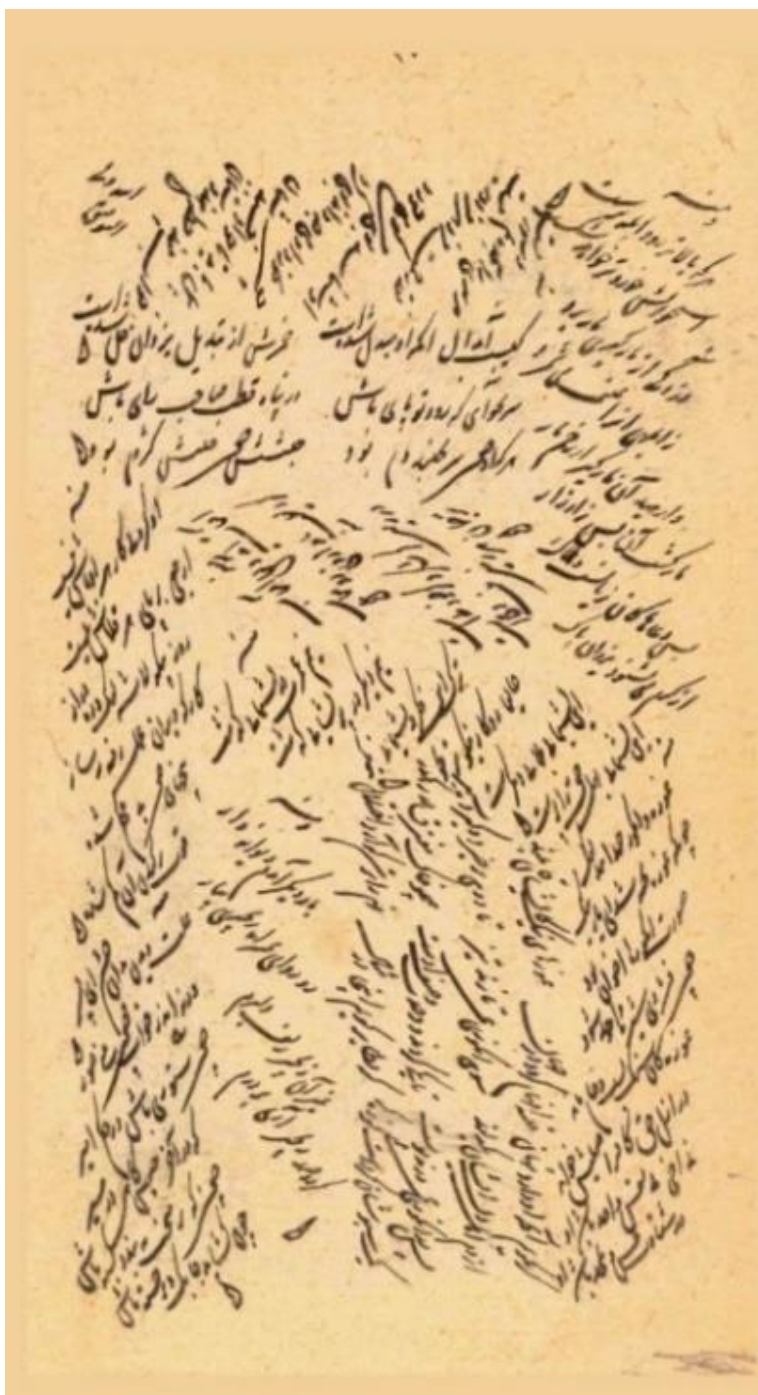
تصویر ۲. برگی از منتخب مشوی معنوی به خط

ملاصدرا.

تصویر ۳. نمونه‌ای از دست‌خط ملاصدرا.

شیراز: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (مرکز فارس). ش ۶۱۳.

تصویر ۴. نمونه‌ای از دست‌خط ملاصدرا.

تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی. ش ۱۹۱۶۴.